

Травлос Т.

Особливості ненасильницьких форм політичного протесту

УДК 323.226

Травлос Т.,
аспірант кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського
національного педагогічного
університету імені К.Д. Ушинського

У статті розглянуто політичний протест як одну із форм громадської участі. Здійснено порівняльний аналіз ненасильницьких форм політичного протесту. Визначено чинники та функції політичного протесту.

Ключові слова: політичний протест, голосування проти всіх, мітинг, флешмоб, перформанс, вуличний PR-маневр, голодування, петиція.

В статье рассмотрен политический протест как одна из форм общественного участия. Осуществлен сравнительный анализ ненасильственных

форм политического протеста. Определены факторы и функции политического протеста.

Ключевые слова: политический протест, голосование против всех, митинг, флешмоб, перформанс, уличный PR-маневр, голодание, петиция.

In the article the political protest as a form of civic participation. The comparative analysis of non-violent forms of political protest. Factors and functions of political protest.

Key words: political protest, vote against everybody, meeting, flashmob, performance, street PR-maneuver, hunger, strike petition.

Протест присутній у будь-якій системі політичних відносин, він супроводжує розвиток будь-якого політичного режиму. Мабуть, найбільш наочним прикладом є протести, що почалися навесні 2011 року в країнах Північної Африки та Близького Сходу й у результаті яких були повалені в цих країнах політичні режими. У Сирії протести набули характеру кровопролитної громадянської війни.

Сучасне українське державотворення теж супроводжується хвилями масової протестної активності. На превеликий жаль, неодноразово із жертвами. Тому сьогодні важливо визначити причини сучасних політичних протестів, фактори, що впливають на зміну їхніх форм, причини появи нових форм протестної поведінки громадян. Характер і динаміка політичного протесту залежать від багатьох чинників: від типу політичного режиму, соціально-економічного розвитку країни, завдань, що вирішуються державою, рівня політичної культури, соціального складу організаторів, учасників і прихильників протесту, а також цілей, до реалізації яких вони прагнуть.

Певною цілеспрямованістю в цьому напрямі характеризуються наукові розвідки насамперед політологів В. Бортнікова, В. Бурдяк, А. Колодій, М. Обушного, О. Резніка, А. Романенка, С. Ростецької, Н. Ротар, В. Цвиха, К. Черкашин, Ю. Шведа та ін., а також соціологів І. Бекешкіної, Є. Головахи, Є. Клюєнка, О. Куценко, Н. Паніної, О. Стегнія.

Необхідність дослідження політичного протесту продиктована як методологічними складнощами щодо визначення самого поняття, так і суперечливістю інтерпретації емпіричних результатів. Дослідження цього питання досі супроводжується бурхливими теоретичними дискусіями, що знайшли відображення в ряді концептуальних підходів і пояснювальних моделей. Саме різноманітність і суперечливість наявних точок зору змушує ще раз повернутися до цієї проблеми.

Мета статті – визначити особливості політичного протесту в сучасному суспільстві та дослідити

ненасильницькі форми політичного протесту, які отримують сьогодні широке поширення в суспільстві

Соціальні рухи – це історично універсальний феномен. Люди завжди мали причини для об'єднання та боротьби за свої колективні цілі проти тих, хто стоїть на шляху до їх досягнення. Історики описують повстання, бунти, вибухи невдоволення ще в античності, релігійні походи в Середньовіччя, потужні селянські повстання в 1381 і 1525 рр., Реформацію, культурні, етнічні та національні рухи Ренесансу. Соціальні протести зробили свій внесок у народження сучасності в періоди великих буржуазних революцій – англійської, французької, американської. Стратегії та тактики цих виступів, їхній змістовний репертуар змінювалися, але більшість дослідників одностайні в тому, що лише в зрілих сучасних суспільствах почалася дійсно ера соціальних рухів. Тільки в XIX і XX століттях вони стали численними, набули масового характеру та спричинили важливі соціальні зміни.

Таким чином, політичний протест за межами формального визначення є досить складним, багатовимірним явищем політичного життя.

По-перше, він може існувати у вигляді внутрішнього стану неприйняття політичним суб'єктом панівних у суспільстві політичних відносин або політичної системи в цілому.

По-друге, політичний протест – це певна форма вираження незгоди, опору, несприйняття основного політичного курсу, яка проявляється певною акцією, дією, вчинком протестного характеру.

По-третє, політичний протест – це явище політики, атрибут політичного життя, який являє собою протиборчі сили, рух, тенденції, що йдуть всупереч основній течії політичного життя; це «своє – інше» конкретного політичного курсу [1, с. 10–11].

Причини політичного протесту, характер і динаміка політичного протесту залежить від багатьох чинників:

– від особливостей пережитого країною періоду історичного розвитку;

– від специфіки завдань, що вирішуються державою на тому чи іншому відрізку часу або вирішуються самим протестним рухом;

– від своєрідності соціального складу організаторів, учасників і прихильників протесту, а також від цілей, до реалізації яких вони прагнуть.

Як відомо, «протест виникає там, де переважають неефективні стратегії та технології здійснення влади». Це означає, що люди протестують, коли чимось незадоволені. Наприклад, у різних європейських країнах перманентно відбувалися маніфестації, акції протесту, демонстрації та масові заворушення, рівень яких у тому ж Лондоні вразив увесь цивілізований світ. Арабська весна дещо пізніше обернулася американською осінню, коли захвилювалися народні маси в США під прапорами руху «Захопи Уолл-стріт», який поширився майже на всі розвинені економіки з тим або іншим ступенем масовості під гаслом «Захопи щось». А в жовтні масові акції протесту під цим гаслом в один день пройшли в 82 країнах світу від Риму до Токіо, від Нью-Йорку до Сіднея, зібравши понад півтора мільйона чоловік.

Найчастіше головним приводом для невдоволення є економічні причини: зниження рівня життя, безробіття, скасування пільг та ін. При цьому досвід багатьох країн свідчить про те, що соціально-економічні кризи можуть сприяти протестній соціальній мобілізації або виконувати функцію «спускового механізму», але масові протести виникають тільки тоді, коли вони збігаються з періодами серйозної політичної нестабільності та невизначеності.

Соціально-економічні кризи, мабуть, призводять до обмеженої мобілізації, тоді як системні політичні конфлікти набувають масового характеру. Тому важливо бачити різницю між різними тригерами протесту й усвідомлювати поріг колективного терпіння та протестного потенціалу. Хоча ці пороги визначаються особливостями кожної країни й епохи, вони пов'язані з рівнем політичної довіри та підтримки окремих політиків і політичних інститутів. Це підкреслює важливість аналізу тенденції зниження довіри до політиків та інститутів влади. Крім того, відомі випадки масової соціальної мобілізації вказують на те, що терпець населення найчастіше може урватися, коли усвідомлювані людьми права та свободи опиняються під загрозою, тоді «прості люди», які раніше не брали участь у жодних акціях, вливаються в ряди протестантів [2].

До основних компонентів соціальних рухів слід віднести такі:

- 1) колективність людей, що діють спільно;
- 2) єдність щодо мети колективних дій, а саме зміни в суспільстві, причому мета повинна сприйматися учасниками однозначно;
- 3) дії мають відносно високу ступінь стихійності та не набувають застиглої форми.

Існує багато форм вираження протесту, кожна з них застосовується з певною метою та є ефективним засобом вирішення цілком конкретних завдань.

У науці спостерігаємо усталений поділ форм масового політичного протесту на насильницькі і ненасильницькі. У цій статті автор здійснив порівняльний аналіз ненасильницьких форм, таких як голосування проти всіх (протестне голосування), мітинг, флешмоб, перфоманс, вуличний PR-маневр, голодування, петиція.

Отже, «Проти всіх кандидатів» – останній пункт у виборчих бюлетенях для голосування на виборах, що дає змогу взяти участь в голосуванні, не вибравши жодного з кандидатів у бюлетені. Застосовується як на партійних виборах, так і на виборах конкретних кандидатів (президентських, мерських виборах тощо). У деяких країнах цей пункт включається в бюлетені, але в Україні він виключений. У демократичних західних країнах ця форма політичного волевиявлення майже не поширена (вважається, якщо виборцю немає за кого проголосувати, він просто не приходить на вибори) [3, с. 22].

Специфіка перебігу політичних подій в Україні багато в чому визначається зверненням громадян до латентних форм політичного протесту – електоральних. Термінологічно поняття протестної електоральної участі потребує використання поняття «протестний електорат», який в широкому розумінні є тією частиною громадян, яка висловлює свою незгоду з утвореними формами «панування – підкорення» (як політичного, так і економічного та соціального) [4, с. 62].

Потрібно зазначити, що важливість аналізу цього явища полягає у здатності електорального протесту до перетворення з латентних форм (свідома відмова від голосування на загальнонаціональних і місцевих виборах; голосування проти всіх; голосування за явних аутсайдерів виборчого марафону) на активні. З окреслених латентних форм електорального протесту досить потужний інформативний потенціал має голосування проти всіх («не підтримую жодного кандидата»). Голосування проти всіх – це одна із форм протестного голосування.

Мітинг – це масові збори для обговорення злободенних питань поточного життя, підтримки певних вимог, вираження солідарності або протесту. Зазвичай проводиться на відкритому повітрі та, як правило, доступний як для односторонніх, так і для будь-яких охочих або зацікавлених осіб. Мітинг закінчується ухваленням резолюції.

Одним із різновидів масових акцій є мітингова «хвиля», тобто майже одночасна організація мітингів по всій країні. Найбільша різноманітність стратегічних прийомів під час організації масових акцій демонструють «ліві» організації.

Мітинги, як правило, проводяться для створення психологічного підйому, що дозволяє

«підбадьорити» прихильників, влити в них додаткову енергію, подолати «втому» від агітації в середовищі виборців напередодні виборів. Участь у мітингах надовго відкладається в пам'яті людей і добре впливає на їхню мотивацію участі у виборчій кампанії.

Якщо мітинг легальний, дозволений владою, його учасники можуть отримати задоволення від безпечного для них особисто «дозволеного бунту», від влаштованого ними безладу. Це створює «мітингову ейфорію», у якій учасники перебувають досить довго – до 10 днів після мітингу [5].

Щоб мітинг досяг своєї мети, необхідна чітка організація та підготовка, вирішення питань, де і коли проводити мітинг, хто повинен брати в ньому участь, які вимоги та гасла необхідно пред'явити, яку атрибутику підготувати. В організатора мітингу є дві «заповіді»:

1) забезпечення ієрархії учасників;

2) забезпечення емоційного залучення учасників до мітингу.

Однією із сучасних і найбільш поширених форм протесту є флешмоб. Флешмоб – це заздалегідь спланована масова акція, у якій велика група людей (мобери) раптово з'являються в громадському місці, проводять п'ятихвилинний мітинг, виконуючи заздалегідь обумовлені дії (сценарій), і потім одночасно розходяться. Флешмоб – абсолютно добровільна дія. Учасники одного й того ж заходу можуть переслідувати різні цілі. Серед можливих варіантів – розважитися; відчутти себе вільним від суспільних стереотипів поведінки; справити враження на інших; самоствердитися (випробувати себе: «Чи зможу я це зробити на людях?»), спробувати отримати гострі відчуття; відчутти причетність до спільної справи; отримати ефект як від групової психотерапії; емоційна підзарядка; придбання нових друзів [6, с. 407].

Учасники подібних акцій у житті є цілком успішними та серйозними людьми. Деякі психологи пояснюють цей факт тим, що підпорядковане раціональності та логіці життя стомлює їх. Отримавши матеріальне благо, вони все одно не відчують задоволення від цього. Виникає особлива форма депресії – апатія до «безбарвного» життя, яка і спонукає їх до участі в таких акціях.

До характерних рис флешмобу належить відсутність необхідності отримувати дозвіл влади на проведення заходу, а також орієнтація на медійність, а не на масовий характер проведених акцій. Незважаючи на те, що цілі таких акцій часто не артикульовані, не представлені у вигляді конкретних вимог політичних перетворень, певні тактики та прийоми, що застосовуються в ході їх здійснення, отримують все більш широке поширення. До таких прийомів дослідники відносять карнавальність із характерними для карнавалу зовнішніми атрибутами (одяг яскравих кольорів і зачіпкових

фасонів, клоунський грим та ін.), орієнтованими на висміювання, абсурдизацію дійсності; використання таких технік, як карнавальна інверсія, субверсивні афірмація, пародія тощо. Учасники флешмобу не просто привертають увагу громадськості до недоліків політичної системи, а й створюють досить «незручну» ситуацію для представників влади.

Аналізуючи форми політичного протесту з позиції технологічного підходу, дослідники звертають увагу на високий ступінь їх організованості й економічності, оскільки при відносно невеликих витратах, як людських, так і матеріальних, досягається медійність; таким чином протестувальники отримують можливість заявити про себе та привернути увагу громадськості до певних соціальних і політичних проблем. Водночас дослідники відзначають деструктивний характер таких форм протесту, адже, критикуючи та висміюючи владу, протестувальники не висувають обґрунтованих вимог і не пропонують альтернативних варіантів вирішення актуальних проблем. Крім того, такі форми протесту орієнтовані на досить вузькі кола громадськості: в основному це міська молодь з вищою освітою та студенти.

Ще одна форма сучасної громадсько-політичної участі – перформанс. Останнім часом політичний перформанс міцно укорінюється як форма соціального протесту. Перформанс є символічною, ритуальною діяльністю індивіда чи групи з метою вразити інших. Чимало реальних подій театралізується з метою потрапити в новини, а тому вважаємо, що суб'єкти громадянського суспільства в такий яскравий спосіб виправдано можуть привертати увагу до злободенної проблематики. Використання такого методу щонайменше забезпечить увагу медіа. Головною метою політичного перформансу є не сам комунікативний акт, а завоювання уваги аудиторії. Адже політичний вибір багатьма здійснюється не після виваженого аналізу, а під впливом емоційного враження [7, с. 20].

Вуличний PR-маневр – це організація протестної акції в межах масового заходу, що проводиться політичними опонентами. Необхідно відзначити, що технології організації вуличних PR-маневрів вельми широко використовуються не тільки опозицією в протистоянні чинному режиму, але й представниками провладних структур для дискредитації дій опозиційних організацій, а також в боротьбі між політичними партіями, які претендують на одну електоральну нішу [8, с. 67].

Організація маневру може переслідувати такі цілі:

– цілеспрямована дискредитація заходу, проти якого організовується маневр, і, відповідно, дискредитація політичних опонентів;

– відволікання уваги громадськості та ЗМІ від заявлених цілей заходу й зосередження уваги на навмисно спровокованому скандалі;

– фіксування в суспільній свідомості власної позиції політичної організації з теми масового заходу, що проводиться політичними опонентами;

– позиціонування власної позиції як найбільш виграшної.

Найбільш поширеним (і вельми ефективним) методом цілеспрямованої дискредитації заходів політичних опонентів є перебільшення заявлених цілей відповідного заходу, доведення їх до абсурду.

Голодування – свідомо відмова від приймання їжі; як правило, на знак протесту проти чогось із метою викликати у людей почуття провини за те, що відбувається. Голодування є засобом ненасильницької боротьби. На думку М. Побірьського, голодування як засіб політичної боротьби було широко використане лондонськими суфражистками, які оголосили голодування у в'язниці на самому початку ХХ століття. У цьому голодуванні вперше до голодуючих було застосовано примусове годування – нововведення, котре, як це не сумно, стало одним з атрибутів голодування ХХ – ХХІ століття [9].

Тривале голодування негативно відбивається на здоров'ї людини та може призвести до смерті від виснаження організму. В історії є приклади голодування понад 100 днів. Наприклад, Махатма Ганді з 1932 по 1948 рік витримав загалом 17 голодувань, найдовше з яких тривало 21 день. Вимоги були такі: незалежність Індії, скасування обмежень громадянських свобод індійців британською владою.

Мустафа Джемільєв протягом 1966–1986 рр. шість разів потрапляв до таборів за звинуваченням в антирадянській діяльності. У результаті він провів у в'язниці близько 15 років. Почавши голодувати в 1974 році на знак протесту проти свого арешту, лідер кримських татар протримався 303 дні, отримуючи примусове годування через зонд. У цей період його ім'я стало широко відомим за межами СРСР. Своє голодування Джемільєв припинив лише після чергового суду, який засудив його до двох з половиною років позбавлення волі. Причиною такого рішення стала записка від відомого російського правозахисника та вченого Андрія Сахарова, який намагався звільнити лідера кримських татар з ув'язнення.

Щодо самого Андрія Сахарова, то він витримав три голодування під час заслання в Горькому в 1981–1985 рр. У 1981 р. разом із дружиною Оленою Боннер він 17 днів утримувався від їжі, вимагаючи дозволу російській правозахисниці Людмилі Алексеєвій виїхати за кордон до чоловіка (невістки Сахарових). У травні 1984 р. він 26 днів голодував на знак протесту проти кримінального переслідування дружини. Третє голодування (квітень – жовтень 1985 р.) було найдовшим. Сахаров витримав без їжі 178 днів за право Боннер виїхати за кордон для операції на серці. Протягом цього часу академіка

неодноразово забирали до лікарні й намагалися там насильно годувати.

Радянський дисидент Анатолій Марченко 117 днів голодував із вимогою звільнення політв'язнів у СРСР, помер через кілька днів після виходу з голодування в тюремній лікарні.

Протест Надії Савченко, у ході якого вона 83 дні утримувалася від вживання їжі, поставив її в один ряд із найвідомішими дисидентами.

Щодо петиції (лат. *petitio* – клопотання, звернення), то це індивідуальне або колективне прохання, що подається до органів державної влади або органів місцевого самоврядування в письмовій формі. У деяких країнах петиція може подаватися не тільки громадянином, але й будь-якою людиною (як особисто, так і спільно з іншими людьми). На право подавати петицію також можуть бути встановлені обмеження для деяких категорій громадян (наприклад, для військовослужбовців в Іспанії).

Сьогодні поширюється практика використання саме онлайн-петицій. Онлайн-петиція («інтернет-петиція», «електронне клопотання») дає можливість недержавним акторам сформулювати індивідуальні або колективні вимоги, клопотання, скарги, пропозиції тощо, які розміщуються в медіа-просторі для підтримки/підписів онлайн-користувачами інтернет-мережі. Популярність цієї форми онлайн-активізму зумовлена не лише надважливістю для світової громадськості винесених на обговорення проблем, але й простотою її підписання (через заповнення форми на сайті, у якій вказуються ім'я та електронна адреса). К. Ірха звертає увагу на те, що «головна критика онлайн-петицій полягає в анонімності користувачів, сумнівній контрольованості процесу створення петицій, актуальності та нагальності тем, що охоплюють електронні клопотання» [10, с. 270]. Найпопулярнішими медіасервісами для створення та просування онлайн-петицій є Change.org, Avaaz.org, Onlinepetition.in.ua та інші. В Україні останнім часом як на державному, так і на регіональному рівні ця форма протестної активності досить часто використовується з метою вирішення гострих політичних і суспільних питань.

Отже, соціальні рухи виникають у певний момент, у певних історичних умовах, розвиваються, проходять різні фази, згасають і зникають. Правильна та мудра політика держави здатна знизити соціальну напруженість у суспільстві й таким чином запобігти виникненню великих політичних і соціальних протестів. Проте результатом таких протестів часто стає активізація політики держави в інтересах народу. Визначення та характеристика основних функцій політичного протесту підтверджує висновок про те, що поза політичним протестом у тій чи іншій формі політичний розвиток як реальний процес не існує.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарр Т. Почему люди бунтуют / Т. Гарр. – СПб. : Питер, 2005. – С. 10–11.
2. Онук О. Кризис и социальная мобилизация в государствах переходного периода / О. Онук [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://europeandcis.undp.org>.
3. Охрименко И. Электоральное поведение: социологическая ретроспектива конца 90-х годов XX века / И. Охрименко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2002. – 56 с.
4. Куницька Г. Протестна активність як складова політичної участі / Г. Куницька // Освіта України. – 2010. – № 3. – С. 62–67.
5. Левчик Д. Митинг как форма предвыборной борьбы / Д. Левчик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/994/889/1216/009Levchik.pdf>.
6. Хома Н. Візуалізація як характеристика постмодерної політичної дії / Н. Хома // Гілея. – 2014. – Вип. 89. – С. 405–408.
7. Хома Н. Політичний перформанс як постмодерна форма соціального протесту / Н. Хома // Вісн. НТУУ «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право. – 2014. – № 1 (21). – С. 18–23.
8. Hintz A. Civil Society Media and Global Governance: Intervening into the World Summit on the Information Society (Medien & Politik) / A. Hintz. – Munster : Lit Verlag, 2010. – 320 p.
9. Побирский М. Сила голода: теория и практика голодовок / М. Побирский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.chaskor.ru/article/sila_goloda_17399.
10. Ірха К. Онлайн-петиція / К. Ірха // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) ; за заг. ред. Н. Хоми. – Л. : «Новий світ – 2000», 2015. – С. 270.